

Н. П. Пасмор,
кандидат педагогічних наук,
директор Наукової бібліотеки Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»,

О. О. Будецька,
заступник директора Наукової бібліотеки Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

Колекції рідкісних видань: проблеми збереження фондів у цифрову епоху

В статті на прикладі колекції рідкісних видань наукової бібліотеки Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» розглядаються проблеми збереження, оцифрування та введення у науковий обіг видань, що мають велику культурну цінність.

В статті на прикладі колекції рідких видань наукової бібліотеки Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» розглядаються проблеми оцифрування та введення в науковий обіг видань, що мають велику культурну цінність.

The article deals with problems of preserving and digitizing the rare editions of great cultural value, and introducing them into wide academic circulation. The rare books collection at the “Yaroslav the Wise Ukrainian National Academy of Law” National University’s academic library served as the basis for this research.

Усе частіше точиться дискусія навколо проблеми переходу на електронні носії книг, журналів, актів, інших документів і матеріалів. Нещодавно, переглядаючи журнал «Научные и технические библиотеки», ми побачили цікаве порівняння театру і бібліотеки. У автора статті, який згадує слова великого театрального діяча К. С. Станіславського про театр, що починається з вішалки, логічно виникає запитання, з чого ж розпочинається бібліотека у добу високих технологій і Інтернету? Відповідь проста: нині читач майже у кожній бібліотеці бачить інтерактивний каталог, електронні книги, які можна читати на дисплеї домашнього комп’ютера, дистанційне замовлення літератури та інші досягнення бібліотечно-інформаційної цивілізації [1]. У той же час сучасна

бібліотека, знаходячись фактично в епіцентрі соціокультурного та інформаційного мегаполісу, постійно розглядає феномен книги в історичному, філософському, культурному, соціологічному, бібліотечному, видавничому вимірах та посилює свою меморіальну функцію, яка полягає у збереженні національного книжкового надбання.

На тлі активної комп'ютеризації бібліотечних процесів, формування власного електронного фонду як мультимедійного, бібліотека, з одного боку, покликана допомагати встановленню нових зв'язків читачів і бібліотекарів з електронним фондом, а з іншого – забезпечує розвиток соціокультурної функції. Такі дві парадигми існують разом в їх практичній реалізації з точки зору якості збереження фондів в епоху електроніки та популяризації книжкових багатств. Це змушує бібліотеки усе активніше долучатися до проектів збереження «Пам'яті майбутнього» – збереження цифрового контенту для прийдешніх поколінь, чим власне й посилюють соціально-комунікативну природу книги. У такому цивілізаційному розвитку збереження рідкісних фондів стає чи не найактуальнішою проблемою подальшого еволюціонування інформаційного суспільства знань. Найбільші книгозбірні відпрацьовують різні технології створення електронних архівів і бібліотек [4].

Питання збереження історико-правової спадщини вирішується і науковою бібліотекою Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Зібраний за більш ніж 200 років період існування, фонд рідкісних книг і рукописів є його найціннішою духовною скарбницею. Унікальне історико-правове зібрання містить понад 45 тисяч видань і рукописів із різних галузей права, історії, філософії, логіки, психології, економіки тощо, що вийшли друком у період 1726–1945 рр., 200 найменувань журналів і газет XIX – початку XX ст., а також майже 1700 дисертацій, захищених у стінах університету, понад 17 тисяч авторефератів дисертацій, колекцію книг на іноземних мовах.

Із загального фонду бібліотеки в окремий відділ рідкісних видань зібрані дореволюційні раритети та найбільш актуальні книги, що вийшли друком впродовж 1918–1945 рр.; стародруки та раритетні видання купуються в букіністичних магазинах Харкова та інших міст. Почесне місце у фонді відведено книжковим дарам професорів та викладачів академії, правознавців країни, державних службовців, депутатів тощо.

Завдяки найсучаснішим обладнанню та архітектурі умови зберігання рідкісних фондів визнано кращими в місті. У 2003 році збудовано спеціальне приміщення з великими книгосховищами, комп'ютерним читальним залом, системою кондиціонування повітря, лабораторією санітарно-гігієнічного, мікологічного та ентомологічного контролю ста-

ну книжкового фонду і сектором страхового копіювання книг. Загально-новизнані світові норми зберігання рідкісних видань передбачають створення і виділення у самостійне зберігання окремих колекцій. Нині у бібліотеці формуються декілька колекцій:

- «Рукописні книги та літографії видатних правознавців ХІХ – початку ХХ ст.» (74 одиниці зберігання);
- «Видання харківської правової школи» (191 одиниця);
- «Стародруки» (20 одиниць);
- «Автографи правознавців ХІХ – початку ХХ ст.» (72 одиниці);
- «Особиста бібліотека академіка права В. В. Сташиса» (включає 3900 видань з автографами сучасних науковців-правознавців України і країн СНД). Це є беззаперечним свідченням високого авторитету харківської правової школи у правій освіті, науці та практиці в Україні та за рубежом.

Серед безцінних раритетів бібліотеки багато відомих: духовний трактат професора риторики і пітики Києво-Могилянської академії, визначного політичного діяча України Феофана Прокоповича «Правда воли монаршей» (1726 р.), «Уложение, по которому суд и расправа во всяких делах в Российском государстве производится, сочиненное и напечатанное при владении Его Величества Государя Царя и Великого Князя Алексея Михайловича Всея России Самодержца в лето от сотворения мира 7156» (1737 р.), «Судебник Царя и Великого Князя Ивана Васильевича Всея России Самодержца» (1768 р.), «Указы, блаженные и вечно-достоинные памяти Великой Государыни Императрицы Екатерины Алексеевны и Государя Императора Петра Второго» (1777 р.) тощо.

Науковці-дослідники мають змогу відстежити розвиток законодавчої бази права через представлені у бібліотеці зібрання законів Російської імперії починаючи з 1649 року. Перше видання включає законодавчі акти 1649–1825 років (45 томів з додатками), друге – 1825–1881 років (55 томів з додатками), третє – 1882–1900 років (20 томів з додатками). «Собрание Узаконений Сената» містить законодавчі акти 1875–1915 років (94 книги). Повну інформацію можна отримати про законодавчі акти періоду Першої світової війни, революції, післяреволюційних часів, зокрема, законодавчі акти Тимчасового уряду, збірки законодавства робітничо-селянських урядів України, Росії, інших радянських республік.

Центральне місце у фонді рідкісних видань відведено добірці національної правової книги і, насамперед, працям представників харківської юридичної науки, діяльність яких сприяла як розбудові системи національного права, так і безпосередньо була присвячена викладанню правових дисциплін на юридичному факультеті Харківського університету, а надалі – у Харківському юридичному інституті. Серед них видатні постаті: М. І. Палієнко,

О. Д. Кисельов, В. П. Даневський, М. О. Куплеваський, М. О. Максимейко, М. М. Гродзинський, Л. Н. Загурський, В. М. Гордон, В. І. Серебровський, В. С. Трахтергов та ін. Збираються книги з їх автографами, екслібрисами, подарунковими надписами. Важко переоцінити колекцію рукописів і літографій з різних галузей права (74 одиниці зберігання) відомих правознавців – Д. І. Каченовського, В. П. Даневського, К. М. Яроша, І. М. Собестіанського, М. М. Ковалевського, С. І. Вільнянського та ін. Історичну цінність має зібрана колекція правових періодичних видань, яка включає 200 найменувань журналів та газет. Це, насамперед, «Вестник права» (1899–1906, 1914–1916 рр.), «Юридические записки» (1859–1914 рр.), «Юридический журнал» (1860–1861 рр.), «Судебный журнал» (1869–1867 рр.), «Судебное обозрение» (1904–1905 рр.), «Тюремный вестник» тощо.

У нових умовах, коли швидко розвиваються комп'ютерні технології, фонди рідкісних книг переживають період трансформації, особливістю якої є їх активне переведення в електронну форму і, в перспективі, забезпечення доступу вчених та студентів до цифрових копій раритетів в єдиній інформаційній бібліотечній системі вузу. Це дозволить, з одного боку, забезпечити гідні умови для зберігання раритетів, а з іншого – наблизити потенційних споживачів цього виду інформації до електронних версій рідкісних книг. Отже, поняття «збереження фондів» і «забезпечення доступності інформації», що раніше протиставлялися, здебільшого зближуються у цифровому просторі [5].

Усе частіше на сторінках спеціальної літератури і в Інтернеті ведуться дискусії щодо проблем і досвіду переведення фондів у електронну форму, підбору спеціального технічного оснащення, підготовки і навчання персоналу, визначення пріоритетів оцифрування. На нашу думку, кожна конкретна бібліотека має свій шлях і спирається на власні задачі і потреби. Одні йдуть через відбір видань, що користуються підвищеним попитом у читачів, інші формують масиви літератури за хронологічною ознакою або за тематичними напрямками. Деякі бібліотеки в першу чергу створюють цифрові колекції зберігання. Очевидно, усі ці підходи мають право на існування і їх кінцева мета полягає у надійному зберіганні раритетних видань для нащадків. Разом із тим така робота потребує значних економічних та трудових витрат, тому важливо враховувати і маркетинговий аспект цього питання. Таким чином, актуалізується питання вміння і можливості кожної з бібліотек-фондоутримувачів рідкісних книг зайняти свою нішу на ринку електронних видань. Наприклад, цінним у діяльності бібліотеки НУ «ЮОАУ ім. Ярослава Мудрого» є, насамперед, формування електронних версій книг представників харківської правової школи. Створені цифрові копії можна розмі-

стити на сайті навчального закладу, в Інтернеті, обмінятися ними з іншими бібліотеками, що мають рідкісні видання правової тематики, а також здійснити міжакадемічний книгообмін.

Не зважаючи на те, що процес оцифрування історичної і культурної спадщини поступово поширюється в бібліотеках, існує проблема недостатньої інформованості про досвід створення електронних копій рідкісних книг, у межах України не налагоджено обмін корисною інформацією про технологічні процеси у цьому напрямі. У науковій бібліотеці НУ «ЮАУ ім. Ярослава Мудрого» робота з переведення у цифрову форму розпочалася ще у 2006 р., і перед колективом стояли проблеми, характерні для більшості наукових бібліотек. Декілька років оцифрування рідкісних книг проводиться за трьома основними напрямками: «Харківська правова школа» (про здобутки харківських правознавців); «Золоті сторінки правової думки» (праці теоретиків права XVIII – початку XX ст.); «Кращі підручники XIX ст. з права». Крім того, ще одним пріоритетом у створенні електронних колекцій рідкісних книг є їх тематична ознака, зокрема, за різними галузями права (державне, кримінальне, міжнародне, цивільне право). Отож, як стратегією можна вважати формування цифрової бібліотеки «Книжкова пам'ять з права», що може стати важливою складовою єдиного інформаційного ресурсу фондів рідкісних книг і рукописів в Україні та європейського культурного спадку.

У межах формування електронної бібліотеки створюється також інтегративний науковий архів біобібліографічних матеріалів і повнотекстових видань теоретиків правової науки, епістолярної спадщини науковців і студентів НУ «ЮАУ ім. Ярослава Мудрого», який актуалізує творчі надбання видатних представників харківської правової школи, зокрема, М. І. Палієнка, В. М. Гордона, М. М. Цитовича, М. М. Бокаріуса тощо. Поряд із оцифрованими рідкісними виданнями їх бібліографічне розкриття дозволяє інформувати інші бібліотеки, заклади про наявність певних масивів наукової інформації в університеті. Отже, проблеми формування колекцій рідкісних видань у цифрову епоху набувають особливого значення для збереження, доступності й ефективного використання книги як об'єктивної матеріальної культури в національній єдиній інформаційній системі «Бібліотека – XXI» та світовій цифровій бібліотеці. Єдина електронна бібліотека рідкісних видань має забезпечити освітній процес унікальними джерелами людської книжкової пам'яті, збереження наукової спадщини вчених у сучасному соціокультурному просторі.

У сучасний період активної інформатизації більшість проблем збереження електронних колекцій рідкісних видань потребує вирішення на національному рівні. Підтвердженням цьому стало прийняття Держав-

ної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека – XXI» [2]. Своєчасність запровадження Програми дозволить, на наш погляд, поступово ліквідувати прогалини, загальні техніко-технологічні і організаційні проблеми у цьому питанні, забезпечити вимоги та інформаційні потреби наукової спільноти і бібліотечної практики: уніфікувати відповідний понятійний апарат, визначити і узгодити процеси формування загальнонаціонального електронного ресурсу; встановити місцезнаходження і тип базових сервісів для нього, проводити дослідження видів інформаційних ресурсів; упорядкувати бібліографічний опис з урахуванням майбутнього входження до європейської і світової цифрових бібліотек; визначити методології при розробці типових проектних рішень побудови електронної бібліотеки; термінологічно визначити поняття ресурсу: цифрова (на західний манер), віртуальна, електронна бібліотека.

Серед невирішених проблем у бібліотечній практиці оцифрування рідкісних видань слід назвати такі:

- низький рівень комп'ютеризації бібліотек (ми маємо на увазі не тільки недостатню кількість одиниць техніки, а й значне відставання за рівнем її відповідності потребам сьогодення);

- велика трудосмість процесів переведення в електронну форму бібліотечних фондів, недостатня кооперація і координація;

- стрімке збільшення загального обсягу електронних інформаційних ресурсів при повній відсутності загальнодержавної системи їх накопичення і зберігання;

- відсутність правового забезпечення питань використання інформаційних продуктів і доступу до інформації;

- відсутність уніфікованого бібліографічного опису електронних видань;

- нормативно-правова невизначеність статусу повнотекстових інформаційних ресурсів, зокрема, у контексті авторських та суміжних прав;

- відсутність електронного обліку фондоутримувачів рідкісних книг і рукописів країни.

На загальноакадемічному рівні (і це, мабуть, стосується більшості вузівських бібліотек) вирішуватимуться проблеми здійснення web-дизайну електронних видань, випуску ліцензійних дисків з логотипами навчального закладу, які мають засвідчувати належність створеного електронного продукту, а також захист інтелектуальної власності на електронні видання тощо.

На сторінках видань і у всесвітній мережі Інтернет ми спостерігаємо за тим, як поступово об'єднується інформаційний світ. Слід звернути

увагу на міжнародні проекти, в яких може взяти участь кожна з бібліотек-зберігачів рідкісних книг. Зокрема, Бібліотека Конгресу США почала роботу над проектом зі створення Світової цифрової бібліотеки (World Digital Library) – інтерактивної колекції рідкісних книг, рукописів, літографій та інших інформаційних матеріалів і вже відкрила в 2009 р. електронні фонди. Відомі напрями роботи Європейської цифрової бібліотеки Європіана (The Europeana Digital Library), яка функціонує під егідою Конференції європейських національних бібліотек із розвитку доступу до європейської цифрової спадщини [3].

У цьому зв'язку професійний інтерес викликають і пропозиції Інформаційно-бібліотечної ради НАН України щодо забезпечення організації і координації інформаційної взаємодії національних академій наук України. Окремі позиції документа знайдуть реалізацію у спільній діяльності бібліотеки НАПрН України та наукової бібліотеки НУ «ЮАУ ім. Ярослава Мудрого». Йдеться, зокрема, про участь у створенні загальнодержавного репозитарію електронних копій наукових видань, що не мають друкованих аналогів; формування страхового фонду першоджерел української науки і культури (рукописів, стародруків, рідкісних і цінних видань); завершення роботи з накопичення архівів правознавців – представників харківської правової школи, що може стати внеском у створення загальноукраїнського біографічного архіву.

Література

1. Амлинский Л. З. Организация внутреннего пространства научных библиотек информационного общества / Л. З. Амлинский // Научные и технические библиотеки. – 2011. – № 8. – С. 25–35.
2. Державна цільова національно-культурна програма створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека – XXI»: затв. постановою Каб. Міністрів України від 17.08.2011 р. № 956 // Уряд. кур'єр. – 2011. – 21 верес. (№ 173). – С. 15.
3. Европейская цифровая библиотека [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.minervaplus.ru/current/ediglib.htm>. – Заглавие с экрана.
4. Проектування системи електронних бібліотек наукових і навчальних закладів АПН України [Електронний ресурс] / О. М. Спірін, В. М. Саух, В. А. Резніченко, О. В. Новицький // Інформаційні технології і засоби навчання. – К., 2009. – № 6. – Режим доступу : <http://www.ime.edu-ua.net/em14/emg.html>. – Назва з екрана.
5. Ходосевич Т. А. Коллекция аудиодокументов Национальной библиотеки Беларуси в век электронной информации / Т. А. Ходосевич // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии. – 2011. – № 1. – С. 38–41.